

Ks. dr hab. Tadeusz Zadykowicz, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii
Instytut Nauk Teologicznych

Lublin, 13.05.2023

RECENZJA

rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Andrzeja Żarkowskiego CSMA
pt. *Rola sakramentu pojednania i pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego
w świetle nauczania papieży Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka.*

Kraków 2023, ss. 306,

napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie,
na seminarium z teologii moralnej,
pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Jana Orzeszyny.

Rozwój człowieka i dynamizm jego życia nie podlega dzisiaj dyskusji. Nikt nie kwestionuje faktu, że osoba ludzka ma wpisane w swoją naturę dążenie do stawiania sobie i osiągnięcia coraz to nowych celów. Dyskusje rozpoczynają się wówczas, gdy próbuje się określić źródła i kierunki tego rozwoju oraz środki, jakie należy podjąć, by ten rozwój mógł się faktycznie urzeczywistnić. Takim dynamizmem cechuje się także życie chrześcijańskie, w tym życie moralne, które również ma swój początek, cel oraz środki służące osiągnięciu celu. Określenie tych środków i ich dobór, podobnie zresztą jak określenie źródeł i celów chrześcijańskiej egzystencji, nie jest jednak wolne od pewnych różnic i kontrowersji. Także i tutaj toczą się dyskusje na temat kierunków, w których to życie ma zmierzać, i dróg, na których ma ono osiągnąć możliwie najwyższy stopień rozwoju.

W te dyskusje zdaje się wpisywać rozprawa doktorska ks. mgr. lic. Andrzeja Żarkowskiego. Doktorant, podejmując zagadnienie rozwoju życia chrześcijańskiego, chce wykazać uprzywilejowane miejsce sakramentalnej spowiedzi w tym rozwoju. Paradoksalnie, dzisiaj nie jest to takie oczywiste. Dziś na różne sposoby próbuje się deprecjonować rolę tego sakramentu, począwszy od zaniedbań aż po próby prawnych zakazów spowiedzi, zwłaszcza dzieci. Nawet w samym Kościele, zwłaszcza na Zachodzie, praktyka spowiedzi indywidualnej jest coraz częściej krytykowana i *de facto* zanika.

Jaka jest zatem rola tego sakramentu w rozwoju życia chrześcijańskiego? Co traci człowiek w zakresie swego rozwoju jeśli nie skorzysta z tego środka? Te pytania legły niejako u podstaw recenzowanej rozprawy, ale zostały postawione w szerszym kontekście swoistego napięcia między doświadczeniem grzechu a pragnieniem doskonałości; napięcia, w jakim żyje dzisiejszy człowiek. Dlatego Autor szuka na nie odpowiedzi we współczesnym nauczaniu Kościoła, które siłą rzeczy dotyka współczesnych problemów.

I. Ogólne omówienie rozprawy

Praca składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych wykazem skrótów (s. 4-6) i wstępem (s. 7-17) oraz dopełnionych zakończeniem (s. 220-224) i wykazem bibliografii (s. 225-306).

Rozdział I został poświęcony samej istocie rozwoju życia chrześcijańskiego, przy czym Autor słusznie skupia się na teologicznej wizji tego rozwoju. Opisuje powołanie do świętości jako zadanie wynikające z sakramentu chrztu. Przedstawia Kościół jako społeczność zbawienia. Wskazuje na sakramenty i inne środki pomocne w osiągnięciu chrześcijańskiej doskonałości.

Rozdział ten należy zatem traktować jako niezbędny wstęp dla omawianej problematyki. Nie da się bowiem ukazać roli sakramentu pojednania i pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego nie określwszy wcześniej istoty, kierunków i środków tego rozwoju. Takie ujęcie wskazuje również, że Autor dostrzega, iż sakrament pokuty jest – wprawdzie uprzywilejowanym – ale nie jedynym środkiem pomocnym w osiągnięciu chrześcijańskiej doskonałości.

W rozdziale II Doktorant ukazuje destrukcyjną rolę grzechu w rozwoju życia chrześcijańskiego i to we wszystkich relacjach, w jakich żyje człowiek: do Boga, do samego siebie, do innych ludzi, w tym do współwyznawców w ramach wspólnoty Kościoła, i wreszcie do świata stworzonego. Rozdział ten uzasadnia potrzebę zaangażowania się człowieka we własny rozwój. Skoro bowiem skutki grzechu przez niego popełnionego okazują się być tak destrukcyjne, to i jego działanie powinno być wielopłaszczyznowe. Ta część pracy pozwala uświadomić, że rozwój człowieka nie ogranicza się tylko do niego samego, ale obejmuje również jego relacje do Boga, do bliźnich i do świata.

O ile pierwsze dwa rozdziały stanowią niezbędny wstęp, rozdział III jest już bezpośrednio poświęcony sakramentowi pojednania i pokuty oraz jego uzdrowieńczej roli. Wewnętrzny układ tego rozdziału odpowiada omówionym wcześniej poszczególnym płaszczyznom życia, w które grzech wnosi swoje niszczące działanie, i obejmuje rolę sakramentu pokuty w powrocie do przebaczonego i miłosiernego Boga, w pojednaniu z samym sobą, ze wspólnotą Kościoła, z innymi ludźmi oraz z całym stworzeniem.

Rozdział IV jest swoistą diagnozą współczesnego podejścia do sakramentalnej spowiedzi. Doktorant rozpoznaje w tym podejściu stan kryzysu i stara się odkryć nie tylko jego przejawy, ale również źródła i skutki. Zwrócenie uwagi na zjawisko utraty poczucia grzechu oraz na błędne postawy zarówno penitentów jak i spowiedników, jest jak najbardziej uzasadnione w kontekście głównego problemu pracy. Nie da się bowiem uczynić z sakramentu pokuty istotnego narzędzia rozwoju życia chrześcijańskiego, jeśli nie przezwycięży się wszystkich błędnych teorii i postaw zarówno penitentów, jak i spowiedników.

Rozdział V ma charakter praktyczny i zawiera propozycje, sugestie i postulaty dotyczące odnowy sakramentu pojednania i pokuty pod kątem jego roli w rozwoju życia chrześcijańskiego. Wychodząc od posłuszeństwa Chrystusowi i Kościołowi, Doktorant wskazuje na potrzebę formacji kandydatów do kapłaństwa, spowiedników, penitentów oraz na nowe formy duszpasterskie dowartościowujące ten sakrament (jubileusze, nowa ewangelizacja, nowe formy komunikacji, inicjatywa „24 godziny dla Pana”, „noc konfesjonatów”). Wszystkie te postulaty są o tyle ważne w kontekście całej pracy, że od ich spełnienia zależy to, na ile sakrament pojednania i pokuty spełni swoją rolę w rozwoju życia chrześcijańskiego.

II. Ocena rozprawy

Przystępując do oceny rozprawy recenzent pragnie odnieść się nade wszystko do samej treści oraz do pewnych kwestii formalnych, co pozwala dostrzec istotne osiągnięcia dysertacji, a także podjąć dyskusję wokół niektórych zagadnień.

1. Ocena merytoryczna

Rozprawa doktorska ks. mgr. lic. Andrzeja Żarkowskiego wpisuje się z jednej strony we współczesną refleksję nad dynamiczną naturą człowieka, a z drugiej – w dyskusję nad rolą

sakramentów w życiu moralnym oraz w rozwoju osobowym. O ile istnieje dość powszechna zgoda co do tego, że w godność osoby wpisane jest wezwanie do nieustannego rozwoju, do dojrzwiania na pewną miarę, to rola sakramentów w tym wzrastaniu budzi więcej kontrowersji. Ta rola przez wielu jest niedoceniana, a przez niektórych nawet kwestionowana. Żyjemy wszak w dobie kryzysu moralnego, który może być opisywany na różne sposoby. Doktorant patrzy na ten kryzys przez pryzmat kryzysu postaw pokutnych, licznych przejawów autodestrukcji, zburzeń wewnętrznej harmonii i popadania w wewnętrzne sprzeczności i konflikty, alienacji i wydziedziczenia z człowieczeństwa. Kluczową rolę przypisuje jednak zjawisku utraty poczucia grzechu, które z kolei jest owocem postępującego sekularyzmu.

Zauważając, że w przeszłości Kościół dostrzegał w sakramencie pokuty drogę do odnowy życia indywidualnego i społecznego (nauczanie Piusa V), Doktorant bada pod tym kątem nauczanie ostatnich papieży, by – jak mówi – przekonać się, czy dowartościowanie roli sakramentu pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego, a także w jego odnowie, znajduje odzwierciedlenie w ich wypowiedziach (s. 12). Celem rozprawy jest zatem wykazanie, że sakrament pokuty odgrywa istotną rolę w rozwoju życia chrześcijańskiego także współcześnie. Cel ten został osiągnięty. Ks. Żarkowski rzeczywiście udowodnił, że owocne korzystanie z sakramentów, w tym z sakramentu pojednania i pokuty, może być drogą tego wzrastania.

Analizując nauczanie trzech papieży, Doktorant wskazuje najpierw na samą istotę i cele, ku którym ma zmierzać rozwój życia chrześcijańskiego. Ks. Żarkowski identyfikuje te cele ze świętością, dążeniem do zbawienia. Następnie wskazuje na niezbędny fundament rozwoju życia chrześcijańskiego, którym jest łaska sakramentu chrztu. Bez tego fundamentu chrześcijaninowi groziłby aktywizm, który zresztą dotyka wielu współczesnych, chcących się rozwijać wyłącznie dzięki własnym siłom. Autor słusznie podkreśla rolę sakramentów w rozwoju życia chrześcijańskiego, przy czym równie słusznie nie postrzega ich wyłącznie jako źródeł łaski, pomocy, narzędzia, ale także jako źródła wezwań moralnych, które wyznaczają człowiekowi stosowne do etapu życia cele (s. 31). Doktorant sygnalizuje rolę wszystkich sakramentów w rozwoju życia chrześcijańskiego, choć – zgodnie z postawionymi sobie celami – koncentruje się na sakramencie pojednania i pokuty. Wskazuje również na inne, pozasakramentalne środki rozwoju życia chrześcijańskiego, jak: słuchanie Słowa Bożego, modlitwę, post, jałmużnę, praktykę miłosierdzia, przykład świętych, wypełnianie obowiązków własnego stanu, okresowych ćwiczeń duchowych (np. rekolekcji) itp.

Doktorant uzasadnia szczególną rolę sakramentu pokuty w pracy nad odrodzeniem religijno-moralnym. W indywidualnym pojednaniu człowieka z Bogiem dostrzega drogę do pojednania z samym sobą, z braćmi, z Kościołem, z całym stworzeniem, zaś w posłudze jednania ludzi z Bogiem i pomiędzy sobą – podstawowe zadanie Kościoła. Dobrze, że Autor nie zamknął rozwoju człowieka w sferze indywidualnej, ograniczonej do jego osoby, ale ukazał wszystkie wymiary tego rozwoju, a więc także relacje do Boga, bliźnich, do świata. Taki integralnie rozumiany rozwój odróżnia koncepcję chrześcijańską od wielu koncepcji niechrześcijańskich. Z pracy przebija przesłanie: nie jest prawdziwym rozwój ten, który zamyka człowieka na Boga; który odseparowuje go od ludzi; który nie uwzględnia życia człowieka pośród świata i innych stworzeń.

Doktorantowi udało się odsłonić bardzo pozytywną, optymistyczną wizję pokuty, w przeciwieństwie do panujących tu i ówdzie przekonań o poniżającym i wręcz frustrującym jej charakterze. Co więcej, Autor docenił jej całożyciowy charakter. Nie jest ona bowiem tylko aktem towarzyszącym sakramentowi, ale rozciąga się na całe życie i wszystkie jego obszary.

Zasługą Doktoranta jest całościowe opracowanie zagadnienia sakramentu pokuty jako uprzywilejowanego środka rozwoju życia chrześcijańskiego. Autor bowiem nie skupił się wyłącznie na jakimś jednym aspekcie, ale w sposób wszechstronny, choć syntetyczny, nakreślił szeroką panoramę dobroczynnych skutków sakramentu pokuty.

Ukazanie ludzkiego rozwoju w powiązaniu z sakramentem pojednania i pokuty pozwoliło ks. Żarkowskiemu na dowartościowanie elementu nadprzyrodzonego (łaski) w tymże rozwoju. Prawdziwy rozwój jest bowiem zawsze owocem współpracy człowieka z darem Boga. Tym samym praca jest odpowiedzią na współczesne aktywizmy i naturalizmy z jednej strony oraz jansenizmy i kwietyzmy z drugiej.

Dysertacja ks. Żarkowskiego odsłania żmudny proces rozwoju życia chrześcijańskiego. Autor używa zresztą trafnego porównania tego procesu do drogi (s. 100-102). Na tym tle przedstawia także pozytywny obraz nawrócenia, które nie jest tylko odwróceniem się od grzechu i walką z nim, ale zwróceniem się ku Bogu i odnalezieniem celu swego życia i swojej przemiany.

Sakrament pokuty, owocując uzdrowieniem relacji, ukierunkowuje na pewien obraz, który ma dopiero zostać urzeczywistniony. Pobudza on zatem aspiracje człowieka ku temu co większe, piękniejsze, lepsze niż stan obecny. Aby jednak tak się stało, muszą zostać przewyciężone pewne tendencje w samym Kościele (np. rytualizm, indywidualizm, zbyt powierzchowne korzystanie z sakramentu czy traktowanie go jako rodzaju terapii), które nie pozwalają uczynić z niego pomocy w rozwoju życia chrześcijańskiego. Autor demaskuje te tendencje i ukazuje spowiedź swoiste środowisko, gdzie człowiek ma szansę odkryć swoją tożsamość, wartość i właściwe mu miejsce w świecie.

Momentami można mieć wrażenie, że Doktorant opisując niektóre zagadnienia (np. skutki grzechu czy sakrament pokuty jako taki), nie wiąże ich bezpośrednio z kwestią rozwoju życia chrześcijańskiego. Jednak lektura całej pracy nie pozostawia wątpliwości, że treści te są ostatecznie podporządkowane głębszemu ujęciu problemu zasadniczego, co zresztą wybrzmiewa wyraźnie we wstępach i podsumowaniach poszczególnych części pracy. Tak więc w służbę owemu dynamizmowi zostają niejako wprzęgnięte głębokie analizy dotyczące samego grzechu, a także całego procesu nawrócenia z tzw. aktami penitenta włącznie, oraz zagadnienia dotyczące formacji przyszyłych i obecnych spowiedników.

Pod względem merytorycznym praca w całości zasługuje na ocenę jednoznacznie pozytywną. Precyzyjne określenie celu rozwoju życia chrześcijańskiego oraz roli sakramentu pojednania i pokuty w realizacji tego dynamizmu jest ujęciem oryginalnym i – ze względu na współczesny kryzys postaw pokutnych – bardzo aktualnym. Wartość merytoryczną dysertacji potwierdza także logiczny układ treści oraz metodologicznie poprawne podejście do problemu badawczego.

2. Ocena formalnej strony pracy

Pod względem formalnym rozprawa została napisana prawidłowo. Autor zdaje sobie sprawę, że na zagadnienie odnowy i rozwoju życia chrześcijańskiego można spojrzeć z perspektywy różnych dyscyplin teologicznych. Świadomie jednak wybiera teologicznomoralny punkt widzenia.

Doktorant poprawnie formułuje problem badawczy, określa i realizuje cele wykorzystując ku temu odpowiednie narzędzia w postaci adekwatnych metod. Odnosząc się do źródeł pracy należy powiedzieć, że zostały one zakreślone bardzo precyzyjnie, a ich wykorzystanie jest bardzo dobre. Autor dokonał wnikliwej analizy bogatego nauczania Jana Pawła II, Benedykta

XVI i Franciszka, posilując się umiejętnie istniejącymi opracowaniami oraz literaturą pomocniczą. Praca ma charakter wybitnie źródłowy, o czym świadczą przypisy, które w większości są odnośnikami do dokumentów trzech ostatnich papieży, i to głównie na nich Autor opiera swoje wnioski.

Zaproponowana systematyzacja treści jest formalnie poprawna i merytorycznie w pełni uzasadniona koncepcją Doktoranta, który chce pokazać rolę sakramentu pojednania i pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego. Umożliwia ona realizację tak złożonych celów. Aby bowiem uzasadnić rolę sakramentu pojednania i pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego, należało najpierw określić samą istotę i cele (rozdz. I) oraz przeszkody rozwoju (rozdz. II). Z kolei, aby owa wizja sakramentu pokuty jako pomocy na drodze rozwoju była realistyczna i praktyczna, trzeba ją odnieść do sytuacji kryzysowej, w jakiej współcześnie pozostaje ten sakrament (rozdz. IV) oraz sformułować konkretne postulaty duszpastersko-katechetyczne (rozdz. V).

Doktorant posługuje się poprawnym językiem teologicznym. Nieliczne błędy mają charakter raczej edytorski, np. w wykazie skrótów błędnie zapisano tytuł bulli Jana Pawła II *Aperite portas Redemptori* (s. 4), wprowadzono zbędne spacje przed znakami interpunkcyjnymi (s. 8). Zdarzają się otwarte a nie zamknięte nawiasy (s. 8), odsyłacz w tekście zamiast w przypisie (s. 10), zwrot „poddawać w wątpliwość” (s. 11; powinno być podawać w wątpliwość), w przypisie zbędnie podano pełne imię autora cytowanej pozycji (s. 11), a na stronie 19 zamiast XXI jest XXXI wiek.

Doktorant konsekwentnie stosuje zasady zapisu bibliograficznego i przypisów. Prawdłowo sporządzone i liczne przypisy są w większości odnośnikami do tekstów źródłowych, co sprawia, że przytaczane wypowiedzi oraz samodzielne wnioski są dobrze udokumentowane. Autor podejmuje też próby poszukiwania własnych ocen, interpretacji i rozwiązań na podstawie zebranych źródeł.

Doktorantowi udało się ukazać wieloaspektowość papieskiego nauczania oraz rozwój doktryny Kościoła, a zarazem jej niezmienność. Niezmienność wynika z wierności Ewangelii, zaś rozwój związany jest nade wszystko ze zmieniającymi się uwarunkowaniami zewnętrznymi. Chociaż Autor często posługuje się zwrotami „Natomiast Jan Paweł II twierdzi...”, „zaś papież Franciszek naucza...”, „z kolei Benedykt XVI zwraca uwagę...”, raczej nie dokonuje porównania, ale wydobywa elementy wzajemnie się uzupełniające. Być może niektórzy czytelnicy rozprawy mogą oczekiwać większej ilości elementów porównawczych, na co Autor musi być przygotowany popularyzując swoją pracę.

3. Pytania do dyskusji

Lektura rozprawy doktorskiej skłania recenzenta do postawienia kilku pytań, które w niczym nie umniejszają jej wartości ani nie są próbą podważenia zasadności postawionych tez. Wskazują one raczej na te fragmenty pracy, które mogą wywołać dyskusję wśród potencjalnych czytelników.

1. Doktorant próbuje określić rolę sakramentu pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego. Współcześnie, poza teologią, na określenie celu rozwoju dość powszechnie używa się słowa „samorealizacja”. Czy można by nazwać sakrament pokuty „sakramentem samorealizacji chrześcijańskiej”?
2. Na stronie 100 Doktorant pisze: „Przez wyznanie własnych grzechów przed spowiednikiem penitent odkrywa, kim jest, i przekonuje się, że zdradził Boga oraz że

potrzebuje Jego miłosierdzia. Dzięki temu grzesznik widzi samego siebie wobec Stwórcy, który przyjmuje go, przebacza mu i odnawia. Pozwala to także człowiekowi, aby zobaczył siebie w «odbity» sposób, tzn. tak, jak widzi go Bóg w Jezusie Chrystusie. Jest to także miejsce samoakceptacji, ponieważ człowiek doświadcza, że jest akceptowany przez miłosiernego Stwórcę”. Jak Doktorant rozumie w tym kontekście słowo „akceptacja” i „samoakceptacja”?

3. Na stronie 139 Doktorant bardzo krótko odnosi się do propozycji trójstopniowego podziału grzechów. Proszę o rozwinięcie tego problemu. Na czym polega istota tej propozycji? Jakie byłyby skutki przyjęcia takiego podziału? Dlaczego został on odrzucony?

III. Wniosek końcowy

Zgodnie z postawionym problemem badawczym, w oparciu o przyjęte źródła i z wykorzystaniem ściśle określonych i konsekwentnie stosowanych metod Doktorant wykazał istotną rolę sakramentu pojednania i pokuty w rozwoju życia chrześcijańskiego. Ze świadomością, że Kościół zawsze przywiązywał dużą wagę do tego sakramentu, przedstawił nauczanie współczesnego Magisterium na ten temat w powiązaniu ze współczesnym kontekstem zagadnienia. Tym samym zrealizował postawione zadania i w sposób oryginalny rozwiązał problem badawczy. W związku z tym, biorąc pod uwagę wartości merytoryczne i formalne, uznaję, że praca ks. mgr. lic. Andrzeja Żarkowskiego spełnia wymagania prawa polskiego stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. dr hab. Tadeusz Zadykowicz, prof. KUL